

הסוגיא השתים עשרה: 'כפת' (מה ע"ב)

כמעשהו בחול.

[1] אמר רב הונא: מאי טעמא דרבי יוחנן בן ברוקה? דכתיב: כפת – שנים, אחת ללולב ואחת למזבח. ורבנן אמרי: כפת כתיב.

א. הסבר אמוראי למחלוקת תנא קמא ורבי יוחנן בן ברוקה במשנה

[2] רבי לוי אומר: כתמר. מה תמר זה אין לו אלא לב אחד, אף ישראל אין להם אלא לב אחד לאביהם שבשמים.

ב. הסבר נוסף לשיטת רבנן

מסורת התלמוד

[1] **כפת שנים ... כפת כתיב** – ראו סוכה לב ע"א, והשוו ספרא, אמור, פרק טז, סימן ה (מהד' וייס, קב ע"ד); ירושלמי סוכה ג א, נג ע"ג. **כפת** – ויקרא כג מ. **אחת ללולב ואחת למזבח** – השוו תוספתא סוכה ג א (מהד' ליברמן, עמ' 266); ספרא אמור שם, סימן ו; ירושלמי סוכה ד א, נד ע"ב; בבלי סוכה לג ע"ב.

[2] **מה תמר זה אין לו אלא לב אחד אף ישראל אין להם אלא לב אחד לאביהם שבשמים** – ברכות נו ע"א; מגילה יד ע"א; תנחומא א במדבר, סימן טו; בראשית רבתי לח ו.

רש"י

רבי לוי אומר כתמר טעמא דרבי יוחנן בן ברוקה לאו מקרא נפיק, אלא סברא, שהוא סימן יפה לקילוסן של ישראל. אין לו אלא לב אחד כעין מוח יש בו, כגון בעץ האגוז והגפן, ואין לו אלא בעץ האמצעי הזקוף ועולה וגדל למעלה, ולא בחריותיו ומכבודותיו.

תקציר

לפי משנה סוכה ה' ו סבר רבי יוחנן בן ברוקא שחריות של דקל שימשו בטקס שמסביב למזבח בנוסף לערבות או במקומן. רב הונא מסביר את השימוש הכפול בענפי דקל אליבא דרבי יוחנן בן ברוקא, כלולבים ומסביב למזבח, על סמך לשון הרבים "כפות" שבויקרא כג מ. אך מכיוון ש"כפות" נכתב בכתיב חסר, סברו החכמים החלוקים על רבי יוחנן בן ברוקא שהכוונה ל"כפה" אחת בלבד. כנספח להסבר של רב הונא מובאת מימרא של רבי לוי ולפיה כשם שיש לתמר לב אחד, כך לישראל לב אחד לאביהם שבשמים.

הניתוח מתמקד ביחס הסוגיא שלנו לדיון דומה בעניין הכתיב של "כפת" בבבלי סוכה לב ע"ב ובפירושו המימרא של רבי לוי. לב התמר אינו מושג בוטני, אלא משחק מילים: לולב = לו לב.

מהלך הסוגיא ותולדותיה

סוגיא זו מוסבת על שיטת רבי יוחנן בן ברוקא במשנתנו, סוכה ד ה-ו:

[ה] מצות ערבה כיצד? מקום היה למטה מירושלם, ונקרא מוצא. יורדין לשם ומלקטין משם מרביות של ערבה, ובאין וזוקפין אותן בצדי המזבח וראשיהן כפופין על גבי המזבח. תקעו והריעו ותקעו. בכל יום מקיפין את המזבח פעם אחת ואומרים: אנא ה' הושיעה נא, אנא ה' הצליחה נא. רבי יהודה אומר: אני והו הושיעה נא. ואותו היום מקיפין את המזבח שבעה פעמים.

[ו] כמעשהו בחול כך מעשהו בשבת, אלא שהיו מלקטין אותן מערב שבת ומניחים אותן בגיגיות של זהב כדי שלא יכמשו. ר' יוחנן בן ברוקא אומר: חריות של דקל היו מביאין וחובטין אותם על גבי המזבח, ואותו היום נקרא 'יום חבוט חריות'.

לעיל, בדיון בפרק ד, סוגיא ג, 'ערבה'¹, פירשנו שבכל יום זקפו את הערבות מסביב למזבח, ובשביעי של ערבה חבטו בהן בצדי המזבח תוך השרת עליהן. חיבוט זה אינו מוזכר במפורש במשנה משום שרבי יהודה הנשיא הסתייג ממנו, אבל זכרו השתמר בתוספתא סוכה ג א ובמקבילות. ואף במשנה נשתמרו דברי רבי יוחנן בן ברוקא שלפיהם חבטו בחריות של דקל. הריטב"א מפרש שרבי יוחנן בן ברוקא להוסיף בא: זקפו ערבות וחבטו בהן, ולפי רבי יוחנן בן ברוקא חבטו גם בחריות של דקל.² התוספות מפרשים שרבי יוחנן בן ברוקא חולק על תנא קמא וסבור שכל טקס ה'ערבה' התקיים בחריות של דקל דווקא, ולא בערבות.³ לעיל⁴ אימצנו פירוש שלישי, של בעל 'תפארת ישראל' למשנה סוכה ד ה, שלפיו רבי יוחנן בן ברוקא מתייחס רק ל"מעשהו בשבת": בשבת חבטו בחריות של דקל במקום בענפי ערבה כדי להימנע מהשרת עליהם בשבת; אפשר שרבנן חולקים עליו בשבת, ואפשר שהם מסכימים אתו.

אולם נראה שלפי הסוגיא שלנו, רב הונא ראה את מחלוקת רבי יוחנן בן ברוקא ורבנן כמחלוקת כללית: את כל הטקסים המתקיימים לפי תנא קמא בערבה מציע רבי יוחנן בן ברוקא לקיים כלולבים, וכפי שפירשו התוספות במשנה בעקבות הסוגיא שלנו. ואכן, דרשת הכתובים של רב הונא אליבא דרבי יוחנן בן ברוקא מזכירה את דרשת אבא שאול בעניין מצוות ערבה: "ערבה – הלכה למשה מסיני. אבא שאול או: מן התורה, שני: וערבי נחל (ויקרא כג מ) – ערבה [ללולב וערבה] למזבח" (תוספתא סוכה ג א).⁵ אבא שאול דורש את הריבוי "ערבי נחל" לרבות ערבה

1 במדור 'מהלך הסוגיא ותולדותיה': מצוות ערבה בספרות התנאים; שם, 'מצוות לולב ומצוות ערבה בשבת ובחול'; ושם, 'מדרש ההלכה על הביטוי "וערבי נחל" והשפעתו על תפיסת מצוות הערבה'.

2 ריטב"א סוכה מה ע"ב, ד"ה כמעשהו.

3 תוספות סוכה מה ע"ב, ד"ה אחת ללולב ואחת למזבח. הצענו גם פירוש נוסף שלפיו רבי יוחנן בן ברוקא עצמו התייחס לחיבוט הערבות הזקופות מסביב למזבח בחריות של דקל, כמשמעות הפועל חבט במקרא: ה'כה בעצים במקל כדי להשיר את עליהם.

4 ראו הפניות בהערה 1.

5 וכן במקבילות שבספרא אמור, פרק טז סימן ה; ירושלמי סוכה ד א, נד ע"ב; בבלי סוכה לג ע"ב, מב ע"ב.

למזבח, ואילו רב הונא דורש את הריבוי "פ' ת תמרים" לרבות לולב למזבח. תנא קמא, לעומת זאת, הסתייג מדרשת רבי יוחנן בן ברוקה – לפי רב הונא, משום שהמילה 'כפת' כתובה בכתב חסר, וניתן לקרוא 'כפת' בפת"ח ביחיד; ולפי רבי לוי, משום שלתמר אין אלא לב אחד, כדי להורות על כך שיש לישראל לב אחד לאביו שבשמים, ואם כן, אין זה ראוי לעשות שני טקסים בשני ענפים משני עצי תמר.⁶

ונראה שלפי דברי רב הונא בהקשרם הנוכחי, רבי יוחנן בן ברוקה העדיף לדרוש את הריבוי של 'כפת' על פני הריבוי של 'וערבי' משום שסבר כרבי ישמעאל וכרבי טרפון במשנה סוכה ב ד, שהריבוי 'ערבי' מלמד אמנם שלוקחים שתי ערבות, אך שתיהן ללולב. לעומת זאת, לכל הדעות לוקחים כף תמר אחת בלבד ללולב. מהי אפוא משמעות הריבוי 'כפות' בקרי של ויקרא כג מ? כאן יש לדרוש את הריבוי "אחת ללולב ואחת למזבח".

אולם כפי שנראה להלן, בעיוני הפירוש, ספק אם דברי רב הונא ורבי לוי נאמרו במקורם בנוגע למחלוקת רבי יוחנן בן ברוקה ורבנן. דרשות אלו מופיעות במקומות אחרים בהקשרים אחרים, ואפשר שבעל הסוגיא שלנו הוא שהסב אותן למחלוקת רבי יוחנן בן ברוקה וחכמים. ואם כן, ייתכן שגם בתקופת האמוראים בארץ ישראל ובבבל פירשו כפי שפירשנו לעיל בעקבות בעל תפארת ישראל, שדברי רבי יוחנן בן ברוקה נאמרו בנוגע לשביעי של ערבה שחל בשבת, וכפי שמשמע מהרישא של משנה ו: "כמעשהו בחול כך מעשהו בשבת, אלא...". ואם כן, אין מחלוקת עקרונית או מחלוקת בדרשות הכתובים בין רבי יוחנן בן ברוקה לתנאים אחרים; רבי יוחנן בן ברוקה פשוט הסביר מה עשו כשחל שביעי של ערבה בשבת כדי להימנע מהשרת עלי הערבה.

עיוני פירוש

[1] אמר רב הונא: מאי טעמא דרבי יוחנן בן ברוקה? דכתיב: כפת – שנים, אחת ללולב

ואחת למזבח. ורבנן אמרי: כפת כתיב

דרשות אלו של רב הונא – המשמשות בהקשר הנוכחי בסוגיא שלנו כבסיס בכתובים לדעת רבי יוחנן בן ברוקה, שחובטים בחריות של דקל, ולדעת חכמים החולקים עליו וסוברים שחובטים בערבה ולא בחריות של דקל – משמשות בסוכה לב ע"ב את אמוראי בבל לצורך אחר. מדובר שם בדיון תלמודי בדברי רבי יהודה שבמשנה סוכה ג א: "נפרדו עליו – כשר. רבי יהודה אומר: יאגדנו מלמעלה".

בספרא אמור פרק טז סימן ה דורש רבי טרפון את הלכתו של רבי יהודה מהמילה 'כפות' שבויקרא כג מ: "וכפות תמרים – רבי טרפון אומר: כפות. ואם פרוד – יכפתינו". רבי טרפון דורש את המילה 'כפות' כבינוני פעול מהשורש כפ"ת.⁷ דרשה זו מובאת גם בברייתא שבסוכה לב ע"ב בשם רבי יהודה משמו של רבי טרפון, ובהמשך שם מצאנו הצעות נוספות לפירוש המילה 'כפות', הנדחות על ידי רבינא:

תניא, רבי יהודה אומר משום רבי טרפון: כפות תמרים – כפות. אם היה פרוד – יכפתנו ... אמר ליה רבא תוספאה לרבינא, ואימא: תרתי כפי דתמרי! "כפת" כתיב. ואימא חדא! לההוא, כף קרי ליה.

והנה מצאנו ששתי הצעותיו של רבא תוספאה הן הן פירושי רב הונא לשיטות רבי יוחנן בן ברוקה ורבנן במשנה, אלא שהצעות רבא תוספאה הן לקחת שני לולבים, או לולב אחד לא כפות, במסגרת מצוות לולב, כתחליף לדרשה הדורשת 'כפות' לשון בינוני פעול מהשורש כפ"ת. הווה אומר: אותן דרשות, אולם במקום להצביע על מחלוקת אם צריך כף תמרים למזבח אם לאו, עניינן שיטות תיאורטיות בעניין מספר הלולבים הנדרשים לקיום מצוות לולב, ללא כל קשר למזבח.

6 כך נראה לפרש. אולם ראו להלן, עיוני הפירוש לפיסקא [2].

7 למקבילה שבירושלמי סוכה ג א, נג ע"ג, ראו להלן בסמוך.

כיצד ניתן להבין את היחס בין דרשת רב הונא כאן לבין הצעות רבא תוספאה, שחי דורות רבים אחריו, בדף לב ע"ב? אם נניח שדרשת רב הונא היתה מוכרת לרבא תוספאה ולרבינא, קשה להבין כיצד חש רבא תוספאה ששתי הדרשות הללו 'פנויות', אפילו תיאורטית, לקביעת מספר הלולבים הנדרשים לקיום מצוות לולב בלבד, וכיצד יכול רבינא לדחות דרשות אלו מבלי להזכיר את העובדה שהן התקבלו כבר על ידי רב הונא, אלא שהלולב הנוסף הוסב לעניין המזבח! מצד שני, אם רבא תוספאה ורבינא לא הכירו את דרשת רב הונא, עלינו להניח שאין זה אלא צירוף מקרים שרבא תוספאה חשב על אותן דרשות בדיוק, לצורך אחר.

לכן ייתכן שדרשותיו המקוריות של רב הונא כאן, שלפיהן קוראים 'כפות' ברבים או 'כפת' ביחיד, היו מוסבות על מצוות לולב עצמה, ולא על דברי רבי יוחנן בן ברוקה במשנתנו. שלא כרבא תוספאה התייחס רב הונא לדרשות אלו כלהלכה למעשה ולא כאפשרויות תיאורטיות. במסגרת דברים אלו, הדרשה 'כפת כתיב' ברורה ומובנת, שכן לכל הדעות במשנה סוכה ג ד, נוטלים לולב אחד בלבד. אבל מה ניסה רב הונא להסביר במקור בדרשה 'כפת שנים', אם לא נקבל את הפרשנות שבהקשר הנוכחי: "אחת ללולב ואחת למזבח"?

ייתכן שרב הונא ניסה להסביר את מחלוקת תנא קמא ורבי יהודה במשנה סוכה ג א: "נפרדו עליו – כשר. רבי יהודה אומר: יאגדנו מלמעלה". רק עמדת רבי יהודה זוכה לדרשה בספרא ובבבלי, והיא הדרשה שלפיה יש לנקד 'כפות' כבינוני פעול מהשורש כפ"ת. חסרה אפוא דרשה מקבילה לשיטת החכמים, שלפיה נפרדו עליו – כשר אף ללא כפיתה. אולם בירושלמי סוכה ג א, נג ע"ג מצאנו בסך הכל שלוש דרשות בעניין זה:

כפות תמרים – רבי טרפון אומר: כפות תמרים. רבי עקיבא אומר: כפות תמרים, כשמן. רבי יודה אומר: אם נפרד – יאגדנו.

נראה שבדרשת רבי טרפון שבירושלמי צריך לקרוא 'כפות' בכ"ף חטופה (מנוקדת בשווא נא) ובפ"א בחולם – ציווי משורש כפ"ת. לפי הירושלמי, רבי טרפון סבור שבכל מקרה צריך לכפות את הלולב, ולפי רבי יהודה, רק לולב שנפרדו עליו צריך כפיתה או אגד. ייתכן שבבבלי לא הבינו מה בין רבי טרפון לרבי יהודה, ולכן הביאו את כל הדברים כדעה אחת בשם 'רבי יהודה משום רבי טרפון'.

אולם בירושלמי מצאנו דרשה נוספת, זו של רבי עקיבא: "כפות תמרים כשמן". אי אפשר לפרש שלפי רבי עקיבא נוטלים שני לולבים, שהרי מפורש במשנה סוכה ג ד שלפי רבי עקיבא נוטלים לולב אחד בלבד. וייתכן שרבי עקיבא הוא התנא קמא של משנה סוכה ג א, ו"כפות תמרים כשמן" פירושו שגם אם נפרדו עלי הלולב ויצרו מעין כפות – קבוצות של עלים פרודים – יצא. וייתכן שרב הונא פירש שהביטוי "נפרדו עליו" מתייחס גם למקרה שבו נוצרו שתי כפות תמרים נפרדות, וגם במקרה זה יצא האדם ידי חובתו.⁸ ואילו לרבי טרפון ולרבי יהודה פירש רב הונא שהם לא דרשו 'כפות' לשון כפיתה אלא סברו שיש לכפות את הלולב משום שהמילה 'כפת' חסרה, ומשמע שצריך שיהיה לולב אחד. ולפי זה, רבא תוספאה שאל את רבינא מניין לו שאין לקבל את דרשות רב הונא, ורבינא השיב לו שאמנם לא כתוב 'כפות' ברבים אלא 'כפת', אולם 'כפת' גם איננה צורת היחיד של 'כפות', שצריכה להיות 'כף', אלא משמעה 'כפות' – ציווי של הפועל כפ"ת, כפי שדרשו רבי יהודה ורבי טרפון בברייתא לפי גירסת הבבלי שם.

ולפי זה, בעל הסוגיא שלנו הוא שהסב את דרשות רב הונא על 'מחלוקת' רבי יוחנן בן ברוקה וחכמים. ואפשר שעד ימיו לא פירשו שיש כאן מחלוקת עקרונית, אלא הצעה לפתרון בעיית השרת עלי הערבה בשבת, כפי שפירש בעל תפארת ישראל.

[2] רבי לוי אומר: כתמר. מה תמר זה אין לו אלא לב אחד, אף ישראל אין להם אלא לב

אחד לאביהם שבשמים

רש"י פירש שדרשת רבי לוי היא אליבא דרבי יוחנן בן ברוקא: "טעמא דרבי יוחנן בן ברוקה לאו

8 שלא כפי שרגילים לפרש במשנה סוכה ג א, שבכגון זה נקרא "נפרדו עליו" ופסול. ולפי זה, 'נפרדו' פירושו שהעלים מחוברים אך מדולדלים לגמרי, ולולב כזה באמת פסול, אולם אם הם נפרדו זה מזה ויצרו שתי כפות נפרדות – כשר, שהרי 'כפות' קרי.

מקרא נפיק אלא סברא, שהוא סימן יפה לקילוסן של ישראל⁹, וכך פירשו גם בתוספות.¹⁰ אבל יותר נראה שדרשה זו מוסבת על שיטת רבנן: לפי רב הונא, רבנן דרשו 'כפת', לשון יחיד, כדי להוכיח שלוקחים רק כף תמרים אחת, וזאת במסגרת מצוות לולב, ללא כל קשר למזבח.¹¹ ואילו רבי לוי לומד זאת מהעובדה שיש לתמר רק לב אחד, ולכן על ישראל לקחת כף תמר אחת, שתסמל את הלב האחד שיש להם לאביהם שבשמים.

דרשה זו מופיעה בכמה וכמה הקשרים. במגילה יד ע"א היא משמשת כדרשה על תומר דבורה (שופטים ד ה):

והיא יושבת תחת תמר – מאי שנא תחת תומר? אמר רבי שמעון בן אבשלום: משום יחוד. דבר אחר: מה תמר זה אין לו אלא לב אחד, אף ישראל שבאותו הדור לא היה להם אלא לב אחד לאביהן שבשמים.

בתנחומא א במדבר סימן טו מובא רעיון זה כדרשה על הפסוק "צדיק כתמר יפרח" (מזמור צב יג):

צדיק כתמר יפרח – מדבר בשבטו של לוי, שהפרישו הקב"ה במעשיהם הטובים. ולמה נמשלו לתמר? לומר לך: מה תמר אין לו אלא לב אחד, כך שבט לוי אין לו אלא לב אחד להקב"ה.

ובבראשית רבתי לבראשית לח ו, כמדורש שם לתמר כלת יהודה:

ושמה תמר – בתו של שם היתה ... ולמה נקרא שמה תמר? שעל תמר נתמררו ער ואונן. ד"א: תמר – שהמירה עצמה בזונה. ד"א: שנתמרה מן הבנים לאב. ד"א: שהיה לבה מכוון לשמים כתמר זה שאין לו אלא לב אחד מכוון למעלה, כך תמר לא כוונה לשם זנות אלא לשם שמים.

אולם כל הדרשות הללו מוקשות. לפי כולן אין לתמר אלא לב אחד. אך מהו לב התמר? רש"י פירש שמדובר במוח האכיל שבתוך גזע התמר,¹² הקרוי 'לב התמר' בימינו גם בעברית וגם בשפות האירופאיות. אולם קשה להבין מה מיוחד בתמר: כל יצור שיש לו לב, בין במובן המושאל בין במובן המילולי, יש לו לב אחד בלבד. ואפשר שרש"י התבסס על השימוש הצרפתי הרווח בלבבות התמר דווקא, שכן בימינו הצרפתים הם המייבאים והאוכלים הגדולים של לבות תמר. אולם אין עדות לכך שכך כונה החומר שבתוך גזע התמר בימי חז"ל, ואדרבה, נראה שאכילת לבות התמר היא תופעה חדשה יחסית, כיוון שאין דרך לקצור את לב התמר מבלי לחסל את העץ כולו, ונראה שאנשי העולם העתיק לא יכלו להרשות לעצמם לנקוט צעד בעל כדאיות כלכלית נמוכה כל כך.

קילוף קליפת הגזע של עץ התמר מוזן טרופי, לשם גילוי לב התמר ושליחתו לעיבוד תעשייתי. לבבות התמר מונחים בערימה בקצה הרחוק של התמונה, שצולמה בברזיל על ידי Ricardo Eliezer de Souza e Silva

9 רש"י סוכה מה ע"ב, ד"ה רבי לוי אומר כתמר.
 10 תוספות סוכה מה ע"ב, ד"ה אחת ללולב ואחת למזבח.
 11 ואפשר שלכך התכוון הריטב"א, סוכה מה ע"ב, ד"ה רבי לוי: "...אף ישראל אין להם אלא לב אחד לאביהם שבשמים, ומשום הכי אפקיה רחמנא בלשון כפולת תמרים ולא בלשון לולב, וסימנא בעלמא הוא". אולם הדברים אינם מובנים כל צורךם.
 12 רש"י סוכה מה ע"ב, ד"ה אין לו אלא לב אחד.

הריטב"א פירש 'תמר' כאן במובן פרי התמר ולא עץ התמר: "שאיין לו קליפה, אלא תוכו כברו".¹³ אולם גם פירוש זה מוקשה: מה עניין 'תוכו כברו' ללב אחד? ואפשר שהריטב"א חשב על הביטויים 'אחד בפה ואחד בלב' ופיו ולבו שוין, אולם גם לפי דימוי זה יש לב אחד לשקרנים ולכנים כאחד, והשאלה היא רק אם 'קליפתם' שווה ל'לבם'.

מהמובאה בבראשית רבתי לעיל: "כתמר זה שאין לו אלא לב אחד מכוון למעלה", מתברר שהכוונה היא לגזע התמר, שאינו מסתעף לענפי משנה. וכך נראה לפרש: לב התמר הוא גזע התמר, המיתמר לבדו כלפי מעלה, אל עבר אביו שבשמים.

ואף על פי כן נראה שכל השימושים שהבאנו עד כה, זה שבסוגיא שלנו, זה שבמגילה, זה שבתנחומא וזה שבבראשית רבתי, משניים לעומת זה שבברכות נו ע"א:

הרואה אתרוג בחלום – הדור הוא לפני קונו: פרי עץ הדר כפת תמרים. הרואה לולב בחלום אין לו אלא לב אחד לאביו שבשמים.

ממדרש זה ברור שהדרשה אינה מתבססת על ייחוד כלשהו בצורת התמר אלא על השם 'לולב', הנדרש לשון "לו לב [אחד]". ואם כן, נראה שרבי לוי לא התייחס במקור הדברים למחלוקת רבי יוחנן בן ברוקה ורבנן, אלא שדרשה זו, שהיא משחק מילים על המילה 'לולב', הובאה כאן על ידי בעל הסוגיא שלנו כדי להסביר מדוע חולקים החכמים על רבי יוחנן בן ברוקה, וסבורים, לשיטתו, שהלולב צריך לשמש רק בארבעת המינים ולא לצד המזבח. לולב אחד = לו לב אחד לאביו שבשמים.